

ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

Сливич І.І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Автор виділяє три рівня функцій, що виконують юридичні факти в механізмі кримінально-процесуального регулювання: основні, додаткові та спеціальні функції. Звертається увага на генетичній функції, пов'язаній з розвитком фактичної правової ситуації, поєднанням її через юридичні факти-правовідносини з попередніми та наступними групами юридичних фактів, пов'язаних з провадженням у справі, а також на евристичній (праворозвиваючій) функції, вираженій у зворотньому впливі на стан правового регулювання, коли фактично існуючі соціальні обставини вимагають внесення відповідних змін до законодавства та їх юридичного закріплення.

Ключові слова: юридичний факт, функція, кримінально-процесуальний механізм правового регулювання, гарантійна функція, інформаційна (прогностична) функція, генетична функція, евристична функція, стимулююча функція, медіація.

Автор выделяет три уровня функций, которые выполняют юридические факты в механизме уголовно-процессуального регулирования: основные, дополнительные и специальные функции. Обращается внимание на генетической функции, связанной с развитием фактической правовой ситуации, сочетанием ее через юридические факты-правоотношения с предыдущими и последующими группами юридических фактов, связанных с производством по делу, а также на эвристической (праворазвивающей) функции, выраженной в обратном воздействии на состояние правового регулирования, когда фактически существующие социальные обстоятельства требуют внесения соответствующих изменений в

законодательство и их юридического закрепления.

Ключевые слова: юридический факт, функция, уголовно-процессуальный механизм правового регулирования, гарантийная функция, информационная (прогностическая) функция, генетическая функция, эвристическая функция, стимулирующая функция, медиация. *Ключевые слова:* контрабанда товаров, повторность совершения правонарушения, санкции за нарушение таможенных правил.

The author identifies three levels of functions that perform legal facts in the mechanism of criminal procedural regulation: basic, additional and special features. The attention to genetic features associated with the development of the actual legal situation, a combination of over-legal facts relationship with previous and next group of legal facts relating to the proceedings, as well as heuristic (pravorozvyvayuchiy) function, expressed in reverse impact on the legal regulation, when actually existing social conditions require appropriate amendments to legislation and legal confirmation. Keywords: legal fact, function, criminal procedure mechanism of legal regulation, guarantee function, information (prognostic) function, genetic function, heuristic function, stimulating function, mediation.

Keywords: smuggling of goods, recurrence of the offense, sanctions for violation of customs rules.

В теорії права і в теорії кримінального процесу ведеться дискусія щодо самостійності юридичних фактів як елемента кримінально-процесуального регулювання. Так, Ю.І. Гревцов вважає, що юридичний факт є життєвою обставиною, з якою норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин, з чого робить висновок, що юридичний факт є лише необхідною передумовою правового відношення, і не більше [1]. З іншого боку існує позиція, що юридичні факти володіють в необхідній мірі самостійністю для їх включення в структуру механізму кримінально-процесуального регулювання [2]. На думку В.Б. Ісакова, самостійність юридичних фактів в механізмі кримінально-процесуального регулювання визначена наперед тим, що юридичні факти пов'язані не лише з правовідносинами, але й з іншими елементами кримінально-процесуального регулювання [3].

Правильне вирішення вказаного наукового спору можливе і через встановлення напрямків впливу юридичних фактів як певного правового та соціального явища на функціонування більшої системи – механізму кримінально-процесуального регулювання, тобто через функції юридичних фактів у кримінальному процесі.

У філософії функція (від лат. *functio* – здійснення, виконання) визначається як діяльність, роль об'єкта в рамках деякої системи, якій він належить та як вид зв'язку між об'єктами, коли зміна одного з них тягне зміну іншого, при цьому другий об'єкт також називається функцією першого (у логічному, особливо в математичному сенсі функція означає відношення залежності двох величин (змінних), що змінюються, або групи величин, що характеризуються тим, що зміна однієї величини має наслідком зміну іншої, тобто кожній величині однієї групи завжди певним чином підкоряється кожна (або багато) величина іншої групи [4]). У різних галузях знання застосовуються, як правило, обидва поняття функції. Таким чином, поняття функції застосовується з метою охарактеризувати найбільш важливі риси певних взаємодіючих структур.

Стосовно досліджуваного поняття слід говорити про функції юридичних фактів в кримінально-процесуальному механізмі правового регулювання, який представляє собою взятую в єдності систему правових

засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини у кримінальному судочинстві та, відповідно, і на кримінально-процесуальну діяльність. Такий підхід пояснюється особливою роллю поняття функції в рамках системного підходу, де воно виступає в тісному зв'язку з поняттям структури, якщо розглядати структуру (від латин. *structure* будова, порядок, зв'язок) як сукупність стійких зв'язків об'єкту, що забезпечують його цілісність. Структуралізм (у його класичному варіанті) представляє об'єкт як складне ціле. Тут основне завдання - розкрити структурні зв'язки усередині об'єкту або зовнішні зв'язки об'єкту в більшому структурному цілому. При цьому, досліджуючи процес функціонування, такому розкладанню (аналізу) піддається не функціонуючий об'єкт, а власне сам цей процес, в якому виділяються окремі акти і ситуативні дії.

В літературі вже робилися спроби визначити функції юридичних фактів як узагальнену характеристику їх ролі і завдань в механізмі правового регулювання у зв'язку з чим виділялося дві та більше функцій.

Так, на думку О.Ф. Скакун, до функцій юридичних фактів відносяться: а) функція залучення суб'єкта права до правовідносин; б) функція породження правосуб'єктності, її набуття або виникнення [5].

В.Б. Ісаков розширює коло функцій юридичних фактів та виділяє основну (забезпечення виникнення, зміни та припинення правовідносин) та додаткові функції (гарантування законності, функція попереднього впливу норм права на суспільні відносини, спосіб встановлення меж індивідуального регулювання, тощо) [6].

Вказаний підхід потребує уточнення. Так, на наш погляд, слід виділяти три рівня функцій, що виконують юридичні факти в механізмі кримінально-процесуального регулювання:

основні функції, пов'язані з а) забезпечення виникнення, зміни та припинення правовідносин; б) встановленням, обмеженням або припиненням правосуб'єктності учасника кримінально-процесуальної діяльності;

додаткові функції, які реалізуються юридичними фактами в цілому в механізмі кримінально-процесу-

ального регулювання;

спеціальні функції, які полягають з включенням їх як елементів у фактичні склади (правопороджуюча, правоперешкоджаюча, правознищюча та правовідновлююча) або фактичну систему, як більш якісно і кількісно організоване об'єднання юридичних фактів.

Існування додаткових функцій підтверджує активний характер юридичних фактів, вихід їх правового впливу за межі конкретного правового відношення та, відповідно, самостійну роль в правовому регулюванні.

Реалізація спеціальних функцій вказує на існування складних структурно-функціональних зв'язків між юридичними фактами, які будуть досліджені в розділі третьому роботи.

Візьмемо, наприклад, вплив юридичних фактів на гарантування законності, реалізуючи яку юридичні факти обмежують межі вільного розсуду правозастосовувача – слідчого, прокурора або суду, що вказує на виконання юридичними фактами гарантійної функції, сутність якої полягає у забезпеченні динаміки (руху) кримінально-процесуальних правовідносин (фактичного їх змісту - кримінально-процесуальної діяльності), а у випадку відхилень – застосування заходів впливу щодо приведення цих правовідносин у визначені правом режим та форму.

Розглянемо також функцію попереднього впливу норм права на суспільні відносини. "Для механизма юридического регулирования, - пишет Г.С. Остроумов, - характерно осознание именно юридических последствий определенных условий, фактов, поступков. Психологические формы осознания такой связи отдельными индивидами, социальными группами могут быть весьма различными, но логическое содержание их едино: осознание действительных или возможных, желательных или нежелательных юридических последствий определенного поведения, определенного события" [7]. Реалізація вказаної функції юридичних фактів має прямий вихід на проблему правової визначеності (певності) при здійсненні правосуддя, на яку неодноразово звертав увагу Європейський суд з прав людини. Так, у справах „Мелоун проти Об'єднаного Королівства” і „Клас та інші проти Німеччини” (які стосуються застосування ст. 8 Конвенції, що гарантує право на повагу до приватного життя) Європейський суд встановив, що будь-яке втручання (зокрема спостереження за особою) повинне проводитися відповідно до національного закону, який задовольняє наступним вимогам:

а) „доступності” – „...положення закону повинні бути сформульовані досить чітко, для того, щоб дати громадянам належну вказівку щодо обставин і умов, при яких публічні органи вправі звернутися до прихованого і потенційно небезпечного втручання в здійснення права на повагу приватного життя і кореспонденції” (справа „Мелоун проти Об'єднаного Королівства” (*Melon v. United Kingdom*). У справі „Крюслен проти Франції” (*Kruslin v. France*) [8] Суд

констатував, що щодо пункту 2 статті 8 Конвенції він завжди розумів термін «закон» не в його формальному, а в його сутнісному значенні, а тому включає в нього і нормативні акти, що знаходяться рівнем нижче, ніж закони і норми неписаного права.

Стаття 57 Конституції України гарантувала кожному право знати свої права і обов'язки, та встановила обов'язок держави довести до відома населення закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян (однак до цього часу не прийнято закон, який встановлює порядок оприлюднення законів та інших нормативних актів, як це передбачено Основним законом).

б) „передбачуваності” – особа повинна бути здатною (якщо необхідно – за допомогою адвоката) передбачати наслідки якої-небудь дії, тому «...закон повинен досить чітко визначати межі будь-якого такого дискреційного права, що надається компетентним органам, і способи його здійснення з урахуванням законної мети або іншого заходу, для того щоб забезпечити індивідові належний захист від свавільного втручання» (справа „Мелоун проти Об'єднаного Королівства”);

в) „якості” – закон повинен передбачати адекватній ефективній заслони можливим зловживанням (справа „Клас та інші проти Німеччини”).

Таким чином, передбачення особою можливих наслідків, що настануть з появою певного юридичного факту, є важливою умовою для здійснення нею захисту власних прав та виконання юридичних обов'язків, що свідчить про виконання юридичними фактами інформаційної або прогностичної функції. „Суб'єкт права на основі закріплених в нормі юридичних фактів з високою ступенем вероятності може скласти прогноз тих наслідків, которые должны наступить, если он своими действиями «материализует» данную нормативную модель факта” [9].

Сутність інформаційної (прогностичної) функції кримінально-процесуальних фактів полягає в тому, що суб'єкт кримінального процесу з високим ступенем імовірності може передбачити ті наслідки, які можуть настати, якщо він своїми діями матеріалізує нормативну модель юридичного факту.

Таким чином, для забезпечення виконання кожним суб'єктом кримінального процесу своїх процесуальних обов'язків та реалізації належних йому прав необхідно, щоб держава поцікувалася про те, щоб кожен суб'єкт знав коли вони виникають або припиняються, що вимагає не лише вчинення відповідних правороз'яснювальних дій з боку владних суб'єктів кримінального процесу, але й відповідного стану правової регламентації юридичних фактів.

Крім того, реалізація інформаційної функції пов'язана із формування правосвідомості суб'єктів кримінального процесу. Правосвідомість є мисленням правовими поняттями і категоріями, оцінкою діяльності суб'єктів та їх відносин у нормативних визначеннях „має право”, „зобов'язаний”, „повинен”,

„забезпечує”, „готує”, „подає”, „забороняється” тощо. Правосвідомість оцінює факти та відносини, пов’язані з формальною визначеністю права, а також процесуальні форми [10].

Разом з тим, не враховується, що юридичні факти можуть відігравати і генетичну функцію, пов’язану з розвитком фактичної правової ситуації, поєднанням її через юридичні факти-правовідносини з попередніми та наступними групами юридичних фактів, пов’язаних з провадженням у справі, а також евристичну (праворозвиваючу) функцію, виражену у зворотному впливі на стан правового регулювання, коли фактично існуючі соціальні обставини вимагають внесення відповідних змін до законодавства та їх юридичного закріплення (наприклад, фактична система, пов’язана дією інституту екстрадиції).

Крім того, зважаючи на нові тенденції в розвитку кримінальної юстиції (мається на увазі кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право) актуальність набуває виконання юридичними фактами стимулюючої функції.

Так, наприклад, законодавство Англії передбачає інститут медіації [11], основною ідеєю якої є те, що конфліктуючі сторони — порушник закону і потерпілий, з дозволу уповноважених державних органів, намагаються вирішити свій конфлікт поза рамками кримінальної юстиції за допомогою третіх осіб. Медіаційні процедури розпочали застосовувати і в кримінальному судочинстві України та Росії [12].

Крім того, у США та Великобританії застосовуються «угоди про визнання» — визнання обвинуваченим своєї вини і, як наслідок, спрощене провадження у справі та можливість певних пільг при призначенні покарання. Властиве сучасному праву Франції, і дуже поширене в Бельгії та Нідерландах, явище «транзакції» — угоди між обвинуваченим і обвинувачем, що погашає публічний позов (наприклад, шляхом сплати певного штрафу на користь держави).

У Французькому кримінальному праві діє інститут «умовної відмови у порушенні кримінальної справи» (*classment sans sous condition*), зміст якого полягає у відмові компетентних органів держави застосовувати кримінальне переслідування особи, яка погодилася виконати певні обов’язки: загладити вину, компенсувати збитки, публічно попросити вибачення тощо.

Названі інститути (угоди про визнання, попередження, відмова від кримінального переслідування, медіація, транзакція) тією чи іншою мірою та в дещо видозмінених формах притаманні й іншим країнам з розвинутою демократією — зокрема, Німеччині, Італії, Іспанії, країнам Скандинавії та ін.

Така тенденція, як справедливо зазначає Л. В. Головка, є свідченням втілення у сучасному криміналь-

ному та кримінально-процесуальному законодавстві принципів доцільності кримінального переслідування та економії кримінальної репресії. Ці альтернативи кримінальному переслідуванню об’єднує свого роду «реститутивний елемент», тобто намагання нейтралізувати негативні наслідки злочину поза кримінальним переслідуванням, на досудових стадіях.

Однією з таких альтернатив є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за цей злочин. Саме тому КК 2001 року передбачає випадки, коли за певних умов держава в особі відповідного суду відмовляється від реалізації свого виключного права подальшого провадження кримінального переслідування осіб, що вчинили відповідні злочини, і звільняє їх від кримінальної відповідальності, а тому, закономірно, і від покарання.

Індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання не лише не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а, навпаки, сприяє успішному здійсненню протидії злочинності, і, як багато хто вважає, здатний досягти цілей покарання без його реального застосування.

Як справедливо вказує Л. В. Головка, «концепція, яка розвивається в рамках матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, необхідна з точки зору кримінальної політики, й її існування неминуче для будь-якого розвинутого сучасного правопорядку» [13]. А тому та обставина, що в Україні, як і в багатьох країнах світу, здійснюється відхід від класичного реагування держави на злочин, центральними елементами якого є кримінальне переслідування і покарання, свідчить про своєчасність і необхідність розвитку й інших форм реагування держави на злочин, яке полягає у звільненні особи від кримінальної відповідальності. За будь-якого іншого підходу, на думку Л. В. Головка, ми б просто відстали в своєму кримінально-правовому розвитку на ціле століття [14].

Відповідно — наявність у кримінально-процесуальному законодавстві вказаних стимулюючих юридичних фактів буде не лише інформувати учасників процесу про можливість спрощеного, менш „вартісного” вирішення кримінально-правового спору, але й сприяти до вчинення активних дій, спрямованих на настання бажаних правових наслідків.

У зв’язку з цим, вважаємо, що класифікація функцій юридичних фактів на основні, додаткові та спеціальні бачиться вдалою, так як дозволяє з одного боку виділити головний напрямок впливу юридичних фактів на стан кримінально-процесуального механізму регулювання, а з іншого — продемонструвати багатогранність юридичних фактів, та потребує свого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения. – Л., 1981. – С. 73.
2. Матузов Н.И. Личность. Право. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. – Саратов, 1972. – С. 60.
3. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М., 1984. – С. 56.
4. Философский энциклопедический словарь / Ред.-составители Е.Ф. Губский, Г.В. Коралева, В.А. Лутченко. – М., 1997-

- 2003.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків, 2001. - С.369
  6. Исаков В.Б. Юридические факты в российском праве. Учебное пособие. — М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 1998. — 48 с. - С. 24
  7. Остроумов Г.С. Правовое осознание действительности. М., 1969. - С.85.
  8. Рішення від 24 квітня 1990 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2001. - № 4. - § 27-29.
  9. Синяков В.Н. Функции юридических фактов // Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1988. – С. 147.
  10. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 197.
  11. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве.- СПб., 2002.- С. 58-59.
  12. Маляренко В.Т., Войтюк І.А. Відновлювальне правосуддя: можливості провадження в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. - № 8. – С. 34-63. – С. 55-60.
  13. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Учение о наказании / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой.- М.: Зерцало, 1999. - С. 156-157.
  14. Головки Л. В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий // Государство и право. - 2000. - № 6. - С. 41-51.